

Исаков Б.М., Сабилов К.А.

ТУУГАНДЫК ТЕРМИНДЕРИ ЖАНА АНЫН СОЦИАЛДЫК МААНИСИ

Исаков Б.М., Сабилов К.А.

ТЕРМИНЫ РОДСТВА И ИХ СОЦИАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ

В.М. Isakov, K.A. Cabirov

TERMS OF COGNATION AND HER SOCIAL VALUE.

УДК. 392:311

Макалада, туугандык терминдер түшүнүгү алардын маани-манызы жөнүндө айтылат. Терминдерди туура колдонуу менен жаштарга жайылтуу учурдун жана келечектин талабы. Ошондой эле, макалада туугандык терминдер улуттук, аймактык өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен изилденүүсү баяндалат. Изилдөөнүн объекти катары туугандык системасы, туугандык системасынын калыптануу процесстери кабыл алынды. Ал эми изилдөөнүн предмети катары туугандык терминдер, туугандык терминдердин келип чыгуусу, алардын өзгөчөлүктөрү, туугандык терминдердин жана туугандык системанын социалдык мааниси каралды.

Негизги сөздөр: *туугандык системасы, туугандык терминдер, туугандык мамилелердин өнүгүүсү, туугандык системалардын өзгөчөлүктөрү, туугандык терминдердин аймактык өзгөчөлүктөрү.*

В статье изложены, понятие «термины родства» ее сущность и социальное значение. Правильное понимание и пользование терминов родства и распространение среди молодежи является проблемой настоящего и будущего. Объектом исследования является система родства. Предметом исследования являются термины родства и процесс становления терминов родства и ее социальное значение. В статье также рассмотрено исследование и анализ терминов родства с учетом региональных, национальных особенностей.

Ключевые слова: *система родства, термины родства, развитие родственных отношений, особенности родственных отношений, особенности региональных терминов родства.*

In article it is stated, concept terms of relationship her essence and social value. The correct understanding and use of terms of relationship and distribution among youth is a problem of the present and future. Object of research is the system of relationship. An object of research is terms of relationship and process of formation of terms of relationship and its social value. In article research and the analysis of terms of relationship taking into account regional, national peculiarities is also considered.

Key words: *system of cognation, terms of cognation, development of family relations, feature of family relations, feature of regional terms of cognation.*

Туугандык терминдердин келип чыгуусу карт тарых менен барабар узак жолду басып өттү. Коомдун, мезгилдин, доордун өзгөрүүсү менен туугандык терминдерди тактоо жана аларды калыпка салуу, жаштар арасында жайылтуу, социалдык маани-манызын көпчүлүккө жеткирүү зарылчылыгы келип чыкты. Терминдерди туура пайдалануу менен коом мүчөлөрү ортосундагы аталыштарды тактоо,

мамилени жөнгө салуу мүмкүн. Бул багытта туугандык терминдердин аймактык, улуттук өзгөчөлүктөрүн эске алуу зарыл деп эсептейм. Бүгүнкү күндө, глобализациянын, вестернизациянын таасири күчөп турган мезгилде, жаш өсүп келе жаткан коом мүчөлөрүн тарбиялоодо үрп-адаттарыбызды аларга жеткирүү, туугандык мамилелердин келип чыгуусун жана алардын маани-манызын түшүндүрүү учур талабы. Мына ушул үрп-адат, каада-салттарыбызды, туугандык системабызды изилдөөдө, аларды жайылтууда, албетте этнографиялык маалыматтар маанилүү орунду ээлейт. Бул багытта көптөгөн элдер, этностор арасындагы байланыштарды, окшоштуктарды, айырмачылыктарды салыштыруу негизинде изилдөө, окуп үйрөнүү, коомго жайылтуу максатка ылайыктуу. Бул мен тандап алган тема боюнча көптөгөн макалалар, эмгектер биздин өлкөдө ошондой эле алыскы жана жакынкы чет өлкөлөрдө жарык көргөн. Туугандык системасынын келип чыгуусу, элдердеги туугандык мамилелердин өнүгүүсү боюнча көптөгөн окумуштуулар өз көз караштарын, эмгектерин жарыялаган. Мисалы: Морган Л.Г. «Дома и домашняя жизнь американских туземцев» // Л.: Институт народов Севера. ЦИК СССР, 1934. – т.2. Ошондой эле ири советтик-этнограф, кыргыз таануучу С.М. Абрамзондун революцияга чейинки коомду социалдык уюштурууга арналган анализди камтыган изилдөөлөрү жарык көргөн.; (Абрамзон, 1931,1932,1951). Этнография илиминде Азия элдериндеги анын ичинде кыргыз, казак, татар, башкыр, алтайлыктар ж.б. элдердеги туугандык системасынын өзгөчөлүктөрүнө кызыгуу дагы да болсо актуалдуу. Ал эми орусиялык изилдөөчүлөрдөн Ч.Р.Исраилова-Харьезендин “XIX к. экинчи жарымындагы түндүк кыргыздардын традициялуу коому жана алардын туугандык түзүмү” деген чыгармасын атоого болот. Морганга атак-данк алып келген эмгектердин бири фундаменталдуу эмгек «Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство» (1877) деп аталат. Аталган эмгекте: «Үй-бүлө», дейт Морган, - «активдүү башат; ал эч качан өзгөрүүсүз калбайт, ал ар дайым коомдун өнүгүүсүнүн денгээлине жараша төмөнкү формадан жогорку формага өтүп турат. **Тескерисинче, туугандык системасы пассивдүү, өтө көп убакыт арасында гана ушул мезгилде үй-бүлө тарабынан жасалган прогрессти каттайт, жана үй-бүлө радикалдуу-кескин түрдө өзгөргөндө гана кескин өзгөрүүгө учурайт**». Моргандын изил-

дөөсүн улантуучулар атактуу окумуштуулар К.Маркс жана Ф.Энгельстер болуп эсептелет. «Мына, дал ушундай эле, - дейт Маркс, саясий, диний системалар да өзгөрөт». Энгельстин эмгектери да мына ушул маселеге арналган. Себеби, деп жазат андан ары Энгельс, «Үй-бүлө өсүп-өнүгүп жатканда, туугандык системасы сенектик абалга кабылат, катып калат, **туугандык системасы адатка жараша жашап жатканда**, үй-бүлө бул рамкадан, чектөөлөрдөн чыгып өсүүгө учурайт.

Көптөгөн этнографиялык маалыматтарда белгиленип, тастыкталгандай азыркы түрк элдеринин көпчүлүгүндө, түрдүү фонетикалык варианттарда эне жагынан туугандарга өзгөчө аталыш берилип колдонулуп келет – бул тай, //дайы (tay//dayi). Ошондой эле, бул термин эне тарабынан бардык туугандарга колдонулат, алардын ичинде энесинин атасына да. Бул жөнүндө түркмөндөрдүн «Түркмөндөр санжырасында» да *dayi qatun* термини кездешет жана күбөлөйт. Бул термин хандын аялдарынын башкаруучу кызмат ордун билдирген. Байыркы түрктөрдөгү классификациялык система боюнча, этнографиялык материалдарда кездешкендей, эненин атасы да, өз небересине карата мамиледе таякесиндей же болбосо эне жагынан туугандардай мамиледе болгон. Мисалга алсак: XVI к. аягы XVII к. башы. Мезгилинде түзүлгөн «Талаалык он сегиз мыйзам» чыгармасында да мындай укук кездешет: бир тууган таятасынын алдында жээни уурулукта күнөөлөнбөйт». Дал ушундай эле, алтай түрктөрүндө да жээни таякесинен өзү каалаган буюмун алууга укуктуу болгон. Туугандык мамилелерди, үрп-адаттарды туура жеткирүү максатында биз элибиздеги кээ бир салттарга көңүл буруп изилдеп көрүүнү туура таптык. Салыштыруу үчүн үрп-адаттары боюнча жакын болгон алтайлыктар жана кыргыздардын үй-бүлө жана нике кыюу маданиятындагы өзгөчөлүктөрдү карап көрсөк болот. Өз кезегинде үй-бүлө институту өз ичине көптөгөн башка институттарды камтыйт: алар, нике институту, туугандык институту, аталык жана энелик институту, жеке менчик институту, балалыкты социалдык коргоо жана камкордукка алуу институттары болуп эсептелет. Үй-бүлөлүк жана нике мамилелеринин өнүгүүсүн изилдөөдө негизги маселелердин бири катары уруулук экзогамия эсептелет. Түштүк алтайлыктар жана кыргыздар бүгүнкү күнгө чейин нике кыюудагы тыюу салууларды чектөөлөрдү бекем сактап келишет. Экзогамия - ата жагынан бир сөөккө тиешелүү болуу, никеге туруу нормаларын аныктайт. Экзогамиялык тартиптерге ылайык бир атанын, сөөктүн урпактары болгон уруу өкүлдөрүнүн М: «кыпчак» же аларга жакын кандаш уруулар «мундуз», «көргил» ошондой эле, дагы бир кандаш уруулар тобу: «төөлөс», «көбөк», «алмат», «сакал» сыяктуу урууларга никеге туруусуна мүмкүн эмес болгон. Мындай адатты элде «алышпас» деп атоо менен бекем карманышкан, бул уруулардын өкүлдөрүнүн баш

кошуусу салтты бузуу деп эсептелген¹. Ошондуктан алыс уруулар болгон найман, могол сыяктуу уруулардан кудалашуу туура деп табылган. Ушундай жол менен, узакка созулган тандоо негизинде «экзогамия» (байыркы грек тилинде кандаш жана жакын локалдык коллективдин ортосундагы никеге тыюу салуу), этностун генетикалык таза кандуулугунун тарыхый негизделген өтө зарыл шарты болуп кызмат өтөп берген. Мына ушул үрп-адаттар, каада-салт, нике кыюу адаттары, жана той мааракелер, туугандык мамилелер белгилүү бир элдин, этностун өзгөчөлүгүн маданиятын чагылдырат. Үрп-адат, туугандык система элдин өзгөчөлүгүн сактоо менен өзүндө байыркы турмуштун элесин, жүрүм-турум нормаларын, диний ишенимдерин алып жүрөт. Ар бир эл өзүнүн өзгөчө үрп-адаттары менен күчтүү жана кайталангыс, убагында биздин көчмөн эл башка элдерден турак жай куруу, тамак-аш даярдоонун түрлөрүн, жер жемиштерди пайдаланууну жана башкаларды үйрөнгөн болсо, биздин көчмөн цивилизация дүйнө элдерине ат жабдыктарын даярдоону, жылкы кармоо жана башка ушул сыяктуу жанылыктарды жайылтып, карым-катнашта болушкан. Ата-бабаларыбыздан калган баалуу мурас болгон ушундай өзгөчө салт-санааларды, туугандык мамилелерди көздүн карегиндей сактоо жана кийинки урпактарга жайылтуу, жеткирүү биз үчүн парз. Өткөн күндөрдөгү коомдук баалуулуктарды изилдөө, иликтөө, баалоо, бүгүнкү күндүн коом мүчөлөрүнө, жаштарга жеткирүү биздин негизги максаттарыбыздын бири, себеби жаштарыбыз тарыхты баалап-барктамайынча келечекке ишенимдүү кадам таштай албайт.

Адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Формы семьи у дотюркских и тюркских племен Южной Сибири, Семиречья и Тянь-Шаня в древности и средневековье // Т. Сб.1972 г. М., 1973. С. 300-304
2. Бернштам А.Н. Социально-экономический строй орхон-енисейских тюрок VI-VIII веков. М.; Л., 1946. С. 94.
3. Кисляков Н.А. Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана Л., 1969. С. 17-29.
4. Дыренкова Н.П. Брак, термины родства и психические запреты у кыргызов//сборник этнографических материалов/под ред. В.Г.Богораз-Тана.-№2.-Л.,1927.-с.7-12
5. Каратаев О.К., Эралиев С.Н. «Кыргыз этнографиясы боюнча сөздүк». Бишкек: Бийиктик-2005.

Рецензент: к.ф.н.,доцент Токтогулова Г.Т.

¹Дыренкова Н.П.«Брак, термины родства и психические запреты у кыргызов//сборник этнографических материалов/под ред. В.Г.Богораз-Тана.-№2.-Л.,1927.-с.7-12